

Hvite guder, hvite forskere, hvite løgner¹

Anmeldelse av *Thor Heyerdahl og jakten på Atlantis* av Per Ivar Hjeldsbakken Engevold, Humanist Forlag (2019)

Av Reidar Solsvik og Eirik Stokke

Vi må ha en alvorlig prat om Thor Heyerdahl. Den norske vitenskapsmannen, formidleren og eventyreren hadde en lite kjent teori, inspirert av Nazi-Tysklands store raseideolog Hans F.K. Günther, om en hvit herskerrase som kom fra Atlantis og spredte sivilisasjon til primitive mennesker. Alt dette ifølge boken *Thor Heyerdahl og jakten på Atlantis*, nylig utgitt på Humanist Forlag.

Forfatteren er den 32 år gamle Per Ivar Hjeldsbakken Engevold, som har mottatt støtte fra Det faglitterære fond under arbeidet med boken. Allerede sommeren 2013, før han ble uteksaminert med mastergrad i historie ved Universitetet i Oslo, publiserte han bokens hovedargumenter i tidsskriftet *Humanist*.²

«*Thor Heyerdahl og jakten på Atlantis* går i dybden av Heyerdahls teoriverden og kaster nytt lys over en av Norges største helter», heter det i omslagsteksten. Og kildematerialet ser i første omgang imponerende ut, med hele 709 noter og 132 referanser. Det første en undrer seg over er imidlertid hvordan en bok kan kaste nytt lys over et gjennomforsket nasjonalikon som Thor Heyerdahl, når forfatteren ikke har konsultert verken Kon-Tiki Museets eller heyerdahlfamiliens arkiver. Engevolds hovedkilder består i stedet av biografiske skildringer, foruten Heyerdahls egne bøker.

Hvite guder, hvite løgner

Det bærende argumentet i *Thor Heyerdahl og jakten på Atlantis* er at det i Heyerdahls teorier finnes «en gjennomgående rød tråd som binder sammen de mange ekspedisjonene og de arkeologiske utgravningene».³ Forfatteren hevder å ha funnet en «meta-teori»,⁴ som Heyerdahl selv aldri lanserte i sin helhet. Det viser seg nemlig at den folkekjære eventyreren gjennom hele karrieren forfulgte en herskerrase av hvite kulturbringere, tilbudt som guder av primitive kulturmottakere. Odin og Kon-Tiki er fjerne slektninger i Heyerdahls teoriverden, hevder Engevold. De er representanter for det samme mystiske, hvite gudedefolket, som brakte sivilisasjonens kunster fra førinkatidens Peru til Polynesia. Heyerdahl fant herskerrasens aner på andre siden av Atlanterhavet i form av lyse, rødblonde folkeferd som guancher, berbere, hetitter, fönikere, rediner og aser. Sporet førte ham helt tilbake til sivilisasjonens begynnelse, da de hvite lysluggene hadde seilt opp elvene i Nildalen, Mesopotamia og Indusdalen, og grunnlagt de første megalittiske høykulturene. Men hvor hadde dette folket kommet fra? Atlantis, skal vi tro forfatteren.

Heyerdahl var en pseudovitenskapelig hyperdiffusjonist, poengteres det, fordi han mente at all sivilisasjon i oldtiden var initiert av et hvithudet folk med opphav i Atlantis. Med dette ønsker Engevold å sette fokus på en eventuell underliggende rasisme ved Heyerdahls migrasjonsteorier. De populære havseilasene med balsaflåten Kon-Tiki, og de tre sivbåtene Ra, Ra II og Tigris, var ifølge forfatteren i virkeligheten bare ment å rekonstruere vandringsrutene til en hvit herskerrase. Og ettersom han mente at all sivilisasjon kunne tilskrives disse sjøfarende kulturbringerne, fraskriver teoriene samtidig urinnvånere æren for monumenter deres egne forfedre har reist.

At Heyerdahl hadde en overhengende teori om hvite kulturbærere er «det som er nytt med boka»,⁵ sa forfatteren i Dagsnytt 18 på NRK tidligere i år. Han har ved flere anledninger også uttalt at han er «sjokkert» over det «han har funnet».⁶

Problemet er bare at Engevold på langt nær er den første som har oppdaget den såkalte metateorien. Heyerdahlbiografen Christopher Ralling presenterte den samme tanken i *Eventyret og livsverket* (1989). Boken refereres flittig av Engevold, men påfallende nok ikke i denne forbindelse. «Uten unntak handler beretningene [til Heyerdahl] om et høyreist, lyshudet og rødhåret folk», skriver Ralling, «[m]en til dags dato har [han] aldri forsøkt å knytte disse trådene sammen til én enkelt teori».⁷ Dét gjør biografen imidlertid et forsøk på i det påfølgende kapitlet, som i den norske utgaven har den malende tittelen *Trådene samles*. Det er noe umiskjennelig engevoldsk over dette. Metateorien dukker opp igjen i boken *Thor Heyerdahl og verdenshavernes mysterier* (1995), skrevet av Tor Edvin Dahl og Tron Øgrim, som også står på Engevolds litteraturliste. Men når forfatterne påstår at Heyerdahl «skimter et stort mønster» som «binder sammen alle de forskjellige landene og historiene han har jobbet med», møter de motstand fra hovedpersonen selv: «Jeg har ingen [meta]teori».⁸

Idéen om en metateori finnes også i svenske Axel Anderssons bok *A Hero for the Atomic Age* (2010).⁹ Også den på Engevolds litteraturliste. Allerede på baksideteksten står det at boken adresserer «the problematic nature of Heyerdahl's theory that a white culture-bearing race had initiated all the world's great civilizations». Følelsen av å lese et avsnitt i *Thor Heyerdahl og jakten på Atlantis* blir likevel aldri sterkere enn i en artikkel Andersson skrev bare et par år før Engevold publiserte sine funn i *Humanist*. Artikkelen ble trykket i *Fortid*, historiestudentenes eget fagtidsskrift ved Universitetet i Oslo. Heyerdahl «letade efter det mystiska vita folket runt om i världen», skriver artikkelforfatteren, han seilte «i den mystiska rasens spår» med Ra, Ra II og Tigris, og teorien om Odin viste «hans önskan att knyta ihop säcken».¹⁰ Engevold viser aldri til denne artikkelen, men Andersson kan bekrefte at han har lest den.¹¹

«Heyerdahls sista stora projekt om Odins härkomst exponerade [...] det pseudovetenskapliga i hans metod»,¹² poengterer Andersson. Det er en karakteristikk forfatteren av *Thor Heyerdahl og jakten på Atlantis* ser ut til å være enig i: *Ingen grenser* (1999) og *Jakten på Odin* (2001), er «[b]økene hvor han etter en lang karriere som forsker, omsider hengav seg til ren

pseudovitenskap».¹³ Engevold vier et helt kapittel til å kritisere de uvitenskapelige metodene bak de to bøkene. La oss unne oss et utdrag:

Kritikerne beskyldte Heyerdahl [...] for å presentere eksisterende og velkjente teorier som om de var nye oppdagelser. Arkeologiprofessor Christian Keller skrev i en kritikk at boken [*Ingen grenser*] var full av slike «uklarheter». Keller mente at «alminnelig anstendighet tilsier at allerede kjent stoff ikke skal publiseres som 'nye oppdagelser'. Heller ikke skal man utgi andres oppdagelser i sitt eget navn.»¹⁴

I en av sine egne kritikker skriver Engevold: «Interessant nok» nevnte ikke Heyerdahl verken den eller den forskeren i *Jakten på Odin*, men ga i stedet «inntrykk av å ha tatt sin teori direkte fra Snorre Sturlason».¹⁵ Som ved et skjebnepek ser det ut til at forfatteren tar i bruk det samme grepet i sitt eget arbeid som historiker. Og ved Urdarbrønn sitter tre kvinner og smiler lurt.

Günther, Bryn og Leden

Engevold snubler videre i Anderssons fotspor når han påstår at Hans F.K. Günther, Nazi-Tysklands mest leste raseforsker, var den som satte Heyerdahl på sporet av hvite kulturbringere. På vei hjem fra Fatuhiva i 1938 stoppet Heyerdahl i Berlin, og under et besøk hos familien Günther overrakte han raseforskeren en polynesierhodeskalle. Heyerdahl redegjør selv for dette i *Fatuhiva* (1974): «Etter mitt besøk på Völkerkundemuseet i Berlin, hadde tilmed Hitlers toppantropolog, professor Günther, skrevet og bedt meg ta med en hodeskalle fra Marquesasøyene til ham, da han var sikker på at polyneserne måtte være ariere.»¹⁶ I stedet for å gå direkte til primærkilden, refererer Engevold imidlertid til Ragnar Kvam jr.s sitatparafrase i *Mannen og havet* (2005), som er litt upresis. Her heter det seg at Günther skrev brev til Heyerdahl,¹⁷ hvilket gir inntrykk av at det var en korrespondanse mellom de to. Men heyerdahlarkivene inneholder ingen slike brev, noe Engevold ville visst om han hadde tatt den kjedelige og tidkrevende jobben med å konsultere dem. Som Engevold selv påpeker i boken sin, hadde hodeskalleforespørselen bakgrunn i det faktum at Günther var gift med en gammel venninne av moren til Heyerdahls daværende kone, Liv. Det mest sannsynlige er derfor at forespørselen kom via et brev stilet til Heyerdahls svigermor. Igjen ville en mer grundig forskning i arkivene avslørt at brev hjem til familien skrevet i Berlin etter besøket hos Günthers, ikke inneholder noen entusiastiske beskrivelser av antropologiske diskusjoner. Slike momenter er helt fraværende. Dette i sterk kontrast til brev som ble skrevet etter oppholdet hos Henry Lie på Hiva Oa, som har side opp og side ned med observasjoner og kommentarer fra samtalene.

For å bevise at Heyerdahl var inspirert av Günthers teorier om den såkalte nordiske rasens overlegenhet, viser Engevold til et avsnitt i boken *På jakt etter paradiset* (1938).¹⁸ Her gjør den vordende Kon-Tiki-mannen rede for sine foreløpige teorier om to ulike folkevandringer inn i Polynesia. Ved å parafasere og sitere fra dette avsnittet forteller Engevold hvordan Heyerdahl forestilte seg at Polynesia først var blitt befolket av en mystisk, hvithudet rase med et nesten nordisk ytre, som for omlag 700 år siden var blitt fortrent opp i fjellene av krigerske polynesiere. Det var dette første, blonde og rødhårede innvandrerfolket, som hadde reist påskeøystøttene og brakt megalittisk høykultur til Polynesia. Dette bekrefter at Heyerdahl var

helt på linje med Günther, mener Engevold. Den tyske naziprofessoren hadde jo en teori om ariere i Polynesia. Det verste er ikke at forfatteren helt ukritisk og uten andre referanser enn Heyerdahls egen sleivete bemerkning, påberoper Günther en teori han, så langt vi kan se, aldri selv ga uttrykk for.¹⁹ Det verste er at Engevold umulig kan ha lest avsnittet i 1938-boken særlig nøye. Heyerdahl skriver:

Slik hadde de [helleristningene i Omoadalen] stått i århundrer, siden dengang en ukjent kultur hersket på Marquesasøene. Det var et mystisk folkeferd som er en uløst gåte for videnskapen. Hvor de kom fra, og hvem de er, det vet man ikke. De eneste spor man har, er mektige murer og terrasser av kjempesten. Det er en gren av det ukjente folk som engang reiste Påskeøens merkelige stenhoder. De er forlenget ryddet ut av verden. De blev trengt op i fjellene og drept av de krigerske polynesiere da de kom seilende til Marquesas antagelig 700 år tilbake i tiden. Også *dette* folkeferd, hvis rester lever på øene idag, er en eneste uløst gåte. Hvor de kom seilende fra i sine småbåter på det uendelige oceanet, vet man ikke.

Lyse i huden, høireiste, med ukruset hår, har de et nesten nordisk ytre. Enkelte av den gamle rene rasen er endog blonde. Det kunde være ætlinger av de gamle vikinger, dette verdens dyktigste sjøfolk. Men man kjenner ikke deres gamle hjemstavn. De har ingen klar legende om sin herkomst. Men de første som kom i land, begynte noen merkelige stamtrær. Det var flettverk av kokoshamp hvor det blev knyttet knuter for hvert eneste slektledd. Hver familie hadde sitt stamtre da de hvite kom til øene, og ved å telle disse knuter har man regnet sig frem til at anene gjorde landnåm omtrent 700 år tilbake i tiden.²⁰

Det er altså polynesiernes, det *siste* innvandrerfolket, Heyerdahl tillegger et nesten nordisk utseende. Han kommenterer i det hele tatt ikke det mystiske megalittfolkets fysiognomi. Det er med andre ord umulig å lese ut ifra dette avsnittet at Heyerdahl var inspirert av Günther, eller at han opererte med noen hyperdiffusjonistisk teori om et hvithudet høykulturfolk i 1938. Har ikke Engevold lest primærteksten i det hele tatt? Har han i virkeligheten bare støttet seg til Anderssons artikkel i *Fortid*, der svensken merkelig nok begår akkurat samme feilen?²¹

Det er ikke før *senere* i forfatterskapet at Heyerdahl identifiserer det såkalte megalittfolket i Polynesia, eller påskeøykulturen, med hvite oldtidssjøfarere. Det samme gjelder det intrikate knutesystemet, som han først *senere* identifiserer med inkafolkets «quipu». På samme måte er det heller ikke før *senere* at han identifiserer bergkunsten på Fatuhiva med det siste innvandrerfolket, altså polynesiernes nærmeste forfedre.²² Heyerdahl fremstiller det riktignok i 1974-boken *Fatuhiva*, og andre nyere publikasjoner, som om han allerede i 1938 hadde stillehavsteoriene ferdig uttenkt. Men enhver som undersøker saken vil se at disse tekstene ikke er fri for anakronismer. Det er bemerkelsesverdig at en nyutdannet historiker, med god trening i kildekritisk metode, ikke har øye for dette perspektivet. Hadde Engevold lest litt mer i en annen heyerdahlbok han tidvis siterer fra, avhandlingen *American Indians in the Pacific* (1952), ville han ha oppdaget noe interessant. Der forteller nemlig Heyerdahl om et mørkhudet megalittfolk han samlet legender om under marquesasoppholdet i 1937-38, og som ifølge beretningene hadde rømt til fjells og forskanset seg bak veldige murer for å unnsnippe polynesiernes herjinger:

I collected traditional accounts, on both Hivaoa and Fatuhiva, which described a smaller and darker population originally inhabiting these islands, but who, when the Polynesians arrived

from Hawaii by sea, fled to the most inaccessible peaks and mountain ridges, where they fortified themselves with stoneworks and ditches. The Polynesians have shown me stone walls and fortifications attributed to this early alien people in the peaks above the Puamau valley on Hivaoa, and above the Omoa and Ouia valleys on Fatuhiva.²³

Engevolds «selektive kildegrunnlag» og «trang til å bevise fremfor å granske»,²⁴ for å bruke en av forfatterens egne heyerdahlkarakteristikker, skaper kanskje godt sensasjonsstoff, men det er ikke det dypdykket ned i Heyerdahls teoriverden som leseren ble forespeilet.

Men Engevoild er ikke ferdig med å koble Heyerdahl til nazister og tvilsomme raseforskere. Til forfatterens store forskrekkelse refererer han den «utdaterte»²⁵ antropologen Halfdan Bryns *Menneskerasene og deres utviklingshistorie* (1925) i 1952-avhandlingen. Saken blir ikke bedre, skriver han, av at Bryn og Heyerdahl hadde «en felles bekjent»²⁶ i Hans F.K. Günther. Dette er selvsagt «guilt by association». Det må også presiseres at Heyerdahls referanser til Bryn er uproblematisk, i den forstand at de på ingen måte støtter opp om Bryns rasistiske idéer om den nordiske rasens fortreffelighet.²⁷ Engevoild har kanskje ikke lest hva Heyerdahl skriver et annet sted i avhandlingen?

Neither physical anthropology nor native lore have furnished us with evidence justifying the use of the terms Caucasian, European, or Nordic, occasionally used to describe this non-Mongoloid type, occurring sporadically and quite unexpectedly on the lonely islands of the Pacific.²⁸

Heyerdahl tok med andre ord avstand fra eventuelle güntherske teorier om at det legendariske, lyshudete megalittfolket i Polynesia skulle kunne identifiseres med den såkalte nordiske rase. Referansen til den norske raseforskeren er kanskje uheldig, men påstanden om at Bryns faglitteratur var utdatert og dermed ikke i bruk etter annen verdenskrig, er nok en overdrivelse. Så sent som i 1950, i tredjeutgaven av det populærvitenskapelige tobindsverket *Norge vårt land*, redigert av Werner Werenskiold, er henvisninger til Bryn fremdeles ikke fjernet.²⁹ Vi minner om at Werenskiold var en anerkjent forsker i sin samtid. Dessuten tok han tydelig avstand fra Bryns rasesyn. I en artikkel fra 1922 presenterer han tidens raselære, men avslutter med å understreke at «det er en uholdbar idé, at den ene race er finere end den anden».³⁰ Werenskiold var forøvrig Heyerdahls geografiprofessor under studietiden på daværende Det Kgl. Fredriks Universitet i 1930-årene, og var kanskje nettopp den som fikk ham til å lese Bryn.

Det sterkeste beviset for at heller ikke Heyerdahl delte Bryns rasesyn er en protokoll han la frem for skipsreder Thomas Olsen i 1939, skrevet i anledning Bella Coola-ekspedisjonen, der han redegjør for siste versjon av sin gryende stillehavsteori. Her omtales både malayer, nordvestkystindianere, kulturbærere fra Peru og begge innvandrerefolkene i Polynesia som «indoamerikansk rase», et begrep han etter all sannsynlighet har lånt fra Bryn og den samme boken han refererer i *American Indians in the Pacific*. Hos Bryn derimot, er denne rasen typologisert som «inferiør».³¹ Denne observasjonen kunne Engevoild med letthet ha gjort selv, da protokollteksten er gjengitt i flere av heyerdahlbiografiene på litteraturlisten i *Thor Heyerdahl og jakten på Atlantis*.³² «One may look east or north – OR EVEN FOR A LOCAL EVOLUTION – when searching for the origin of the Caucasian-like element in aboriginal

America»,³³ skriver Heyerdahl et sted i 1952-avhandlingen. Det er fristende å lese denne passasjen som et tilbakepek på hva han kan ha tenkt tidligere i teoriutviklingen. Nok en gang ser vi begrensningene i Engevolds forskning.

Men forfatteren har et ess i ermet. Han kan nemlig avsløre at Heyerdahl hadde et, riktignok tilfeldig, men likevel lite applauderende, rendezvous med etnologen og landssvikeren Christian Leden i Chile i 1955. Dokumentasjonen er et aftenpostintervju fra januar året etter, der den tidligere NS-mannen og SS Ahnenerbe-medarbeideren forteller at han var enig i det meste av Heyerdahls teorier. Det virker som de to «raskt fant tonen», utbroderer Engevoold, som også benytter anledningen til å gjenta mantraet om «en felles bekjent»³⁴ i Günther. Det som nok er ment å være det siste argumentet som spikrer Heyerdahl til den tyske raseguruens bekjentskapskrets, ender imidlertid opp som det tydeligste eksempelet på svakhetene ved Engevolds researchmetoder og lemfeldige forhold til eget kildemateriale. Leden forteller nemlig i aftenpostintervjuet, som forfatteren siterer ukritisk, at Heyerdahl hadde problemer med å få tillatelse til å foreta utgravninger på Påskeøya. «De kommer sikkert til Påskeøya før meg!»³⁵ skal Heyerdahl ha sagt. Problemet er bare at Leden allerede må ha vært på Påskeøya da han angivelig møtte Heyerdahl,³⁶ et kjedelig faktum Engevoold ironisk nok ser ut til å være klar over et par avsnitt før aftenpostsitatet: «Da Thor Heyerdahl møtte på Christian Leden i 1955, hadde Leden nettopp returnert til Chile etter et opphold på Påskeøya.»³⁷ Men også i avsnittet *etter*: «Etter mye om og men sikret Thor Heyerdahl seg tillatelse til å besøke Påskeøya, og han la i vei i Christian Ledens fotspor.»³⁸ Ekspedisjonslederen hadde imidlertid fått innvilget tillatelse i god tid før avreise fra Oslo, nesten tre måneder før han ankom Chile.³⁹ Det er neppe noen forskere som har hatt mindre problemer med en slik tillatelse noen gang. Om han ikke allerede har gjort det tidligere i boken, glir Engevoold i tilfellet Leden over fra «guilt by association» til «guilt by accusation».

Donnelly, Braghine og myten om Atlantis

Engevoold fortsetter å spekulere i hvor Heyerdahl har mottatt impulser fra, og mener å finne en soleklar kandidat i atlantologiens far, Ignatius Donnelly, som mente at all høykultur i oldtiden hadde opphav i Atlantis. «At Heyerdahl hadde latt seg inspirere av de tidlige forkjemperne for Atlantis, og da især Donnelly, er det ingen tvil om»,⁴⁰ hevder Engevoold, idet han nettopp har satt leseren inn i nazisten og amatørarkeologen Edmund Kiss 'atlantisteorier. At sistnevnte passer inn i forfatterens liste over det han i boken omtaler som hvite-guder-fra-Atlantis-teoretikere, overrasker vel ingen. Det som imidlertid overrasker er at Engevoold ikke ser ut til å være klar over, eller informerer leseren om, at ingen av de to andre på listen over Heyerdahls angivelige inspirasjonskilder, har operert med noen hvit herskerrase i sine teorikomplekser. Til tross for at forfatteren under boklanseringen på Litteraturhuset 16. oktober i år omtalte Donnelly som «veldig rasistisk»,⁴¹ er det for eksempel vanskelig å se hvordan dette kan stemme når man leser Donnellys egen beskrivelse av atlanterne:

The people represented at least two different races: a dark brown reddish race, akin to the Central Americans, the Berbers and the Egyptians; and a white race, like the Greeks, Goths, Celts, and

Scandinavians. Various battles and struggles followed between the different peoples for supremacy. The darker race seems to have been, physically, a smaller race, with small hands; the lighter-colored race was much larger – hence the legends of the Titans and Giants. The Guanches of the Canary Islands were men of very great stature. As the works of the Bronze Age represent a small-handed race, and as the races who possessed the ships and gunpowder joined in the war against the Giants, we might conclude that the dark races were the more civilized, that they were the metal-workers and navigators.⁴²

Det er altså ikke noen lyslugget, hvit rase som representerer høykulturen i Donnelly's teoriverden. Avsnittet er hentet fra en bok Engevold selv refererer til. Nok en gang undres man over forfatterens tilsynelatende mangelfulle kjennskap til, eller faglig interesse for, nyansene i eget kildemateriale. At Heyerdahl skal ha funnet inspirasjon til sin metateori om et hvithudet oldtidsfolk med monopol på høykultur i atlantologen Alexander Braghine, er også til å stusse over. I likhet med Donnelly postulerer nemlig Braghine, i den boken Engevold refererer til, at Atlantis var et fargerikt fellesskap hva hudfarge angår. Således var det for eksempel mørklette etiopere, fra en tropisk region av Atlantis ved navn Etiopia må vite, som la grunnlaget for sivilisasjonen i det gamle Egypt.⁴³ Det er vanskelig å se hvordan Heyerdahl kan ha bygget en rasistisk hvite-guder-fra-Atlantis-teori basert på disse to bøkene.

Det kan virke som om Heyerdahl flørter med myten om Atlantis. Som med den «bibelske» syndflodsmysten, var han åpen for at det lå en kilde av sannhet i Platons fortelling. Men historisiteten lå først og fremst i oldtidsfolkenes minne om en stor kataklysm, som hadde lagt tidligere sivilisasjoner øde. Heyerdahl opererte med en voldsom naturkatastrofe av globale proporsjoner, som tidsmessig skal ha sammenfalt med kulturoppblomstringene rundt Middelhavet, Mesopotamia og Indusdalen for fem tusen år siden. Et tre stivnet fast i lavastein på Island, karbondatert til samme periode, fikk ham til å tro at enorme flodbølger, forårsaket av platetektoniske forskyvninger, hadde nådd Atlanterhavs- og Middelhavskystene, og tvunget maritime kulturfolk til å flytte på seg. Som han skriver i *Early Man and the Ocean* (1978):

Since a geological catastrophe took place in the Atlantic in the centuries around 3000 BC great enough to split Iceland, it is perhaps not entirely out of place to speculate that tidal waves could have caused far-reaching disasters, forcing population groups to search for new land.⁴⁴

Et tilsvarende scenario hadde utspilt seg i bukten utenfor Eufrat- og Tigrisdeltaet, og begravde oldtidsbosetninger i nedre Mesopotamia under et tre meter tykt gjørmelag. Men ettersom Heyerdahl opererte med en verdensvid naturkatastrofe, mente han at tsunamien måtte ha opprinnelse i havgapet et eller annet sted utenfor Persiabukta. Han må derfor ha sett for seg at katastrofen rammet kystkulturer opp og ned langs randhav og bukter over hele den antediluvianske verden. Det er altså ingen grunn til å anta at bronsealderkulturfolkene i Heyerdahls teoriverden seilte ut fra ett og samme kultursenter.

Det stopper likevel ikke Engevold fra å spekulere. De hvite kulturbærerne kan ikke ha kommet fra Amerika, for der fantes det ingen sivilisasjoner som var gamle nok. Ikke kan de ha kommet fra Europa, Asia eller Afrika heller, for det var jo hit de hadde kommet og spredd rundt seg med

sivilisasjonenes kunster. Ergo må Heyerdahls hvite kulturbærere ha kommet seilende «fra Atlanterhavet»,⁴⁵ som om de nettopp hadde kastet seg i sivbåtene mens Atlantis gikk under i vannmassene. Resonnementet avslører bare forfatterens fattige forståelse av den teoriverden han etter sigende har lagt under lupen.

En undres over hvor Engevoild har fått idéene sine fra. Han vedgår at Heyerdahl selv aldri skrev direkte at han trodde på legenden om Atlantis.⁴⁶ Ingen av notereferansene i boken viser til noe som understøtter forfatterens påstander om at de hvite kulturfolkene i Heyerdahls teoriverden kom seilende fra Atlanterhavet, for deretter å grunnlegge sivilisasjonene i middelhavsområdet, Mesopotamia og Indusdalen. Nok en gang spør det om ikke Engevoild har hentet inspirasjon fra andre uten å opplyse om det. I barne- og ungdomsboken til Dahl og Øgrim, som faktisk inneholder mange atlantisspekulasjoner, finner vi følgende tekstbit:

Heyerdahl snakker [...] om en tidsalder med sivskip på alle hav en gang for fem tusen til ti tusen år tilbake. Og han tenker seg et rødhåret folk med lange ører som bodde på øyer ute i et stort hav. Han tror at disse øyene sank, og at dette folket utvandret til blant annet India, Sumer og Egypt. Noen dro halve jorda rundt og endte på Påskeøya.⁴⁷

Alle som har en viss kjennskap til Heyerdahls teoriverden, vil imidlertid avsløre de helt åpenbare misforståelsene som ligger i denne teksten. Det rødhårete folket med lange ører som bodde på øyer ute i et stort hav, må være redinene Heyerdahl fant spor etter på Maldivene. Men de spredte atollene ligger der fremdeles – ute i Indiahavet. Han så nok for seg at det sjøfarende redinfolket hadde handelssamkvem med de store oldtidskulturene, men de var ikke mesterhjernene bak Indusdalsivilisasjonen, Sumer og det gamle Egypt.

Skjult rasisme?

Selv om Heyerdahl mente at høykultur var spredd og kanskje i noen tilfeller tilmed initiert av hvite mennesker, betyr det ikke automatisk at han mente at *all* høykultur var spredd og initiert av hvite mennesker. Hjørnesteinen i Heyerdahls teoribygninger var basert på sensasjonelle legender om lyslette kulturhelter og oldtidssjøfarere, ikke på en underliggende rasisme om at *bare* hvite mennesker hadde evne til å skape høykultur. I sin iver etter å bevise Heyerdahls overdrevne fascinasjon for hvite kulturskapere, spør det om ikke forfatteren har overdrevet en smule selv.

De mange kulturparallelene Heyerdahl pekte på mellom de tre oldtidssivilisasjonene, finner en langt bedre forklaring i den rolle han tilla sjøfart og maritime forbindelser i oldtiden, enn at han skal ha forestilt seg et felles spredningssenter. Heyerdahl gikk aldri trett av å forkynne hvordan hav og elver dannet handelsruter og kontaktnett lenge før oldtidsmennesket tok til å bygge de første store sivilisasjonene. Hvor kom oldtidsegypterne, sumererne og indusdalfolket fra? spør Heyerdahl selv et sted. Og fortsetter:

I've been convinced for quite some time that the clues to this mystery, no doubt, lie in the prehistoric boat petroglyphs which are found on widely scattered continental shores and islands

all over the world and even near dried-out waterways deep inside the Sahara Desert. Petroglyphs and rock paintings of watercraft represent the earliest known illustrations of human architecture and even predate pictures of dwellings or temples. I've seen such sketches from below the equator in Polynesia to above the Arctic Circle in Northern Norway. Everywhere they testify to the fact that boats were of extreme importance to early man as they provided security and transportation millennia before there were roads through the wilderness.⁴⁸

På en klippevegg i Tassilifjellene, midt i Algeries goldeste saharaørken, hadde Heyerdahl med egne øyne sett de berømte bergmaleriene av sivbåter, flodhester, fisk og annet dyreliv, som beviser at stedet en gang har vært en frodig elvedal og et blomstrende kultursenter. Men elven hadde tørket inn, mente han, på grunn av voldsomme klimaendringer som inntraff i kjølvannet av den store naturkatastrofen. Hvem hadde etterlatt seg de forhistoriske klippetegningene? Det kunne ikke være noen andre enn berbernes forfedre. Flere av steinmaleriene portretterte lyse mennesker. Men innimellom dukket det også opp typer med klart «negroide» trekk.

Svarte og hvite nord-afrikanere må ha flyktet sammen, på jakt etter nye hjem; noen til fots, andre med sine båter ned de svinnende elver til de smale striper av grønt land ved kysten. Det er lett å forestille seg at de flyktende berberne, svarte og hvite, var kommet inn i Kanaristrømmen og hadde landet på Kanariøyene. Med nord-afrikanske berbere til havs i nettopp den strømmen som flyter som en enorm elv til Mexiko-golfen, har de skjeggete menn i mayaens, aztekernes og inkaenes tradisjon en legitim plass i innfødte, amerikanske beretninger om Atlanterhavet – mer som fakta enn som eventyr.⁴⁹

Utdraget er hentet fra et bokkapittel Engevold selv både siterer fra og henviser til. Grunnen til at akkurat denne passasjen ikke er benyttet er vel fordi det rimer dårlig med hovedhypotesen om en hvit herskerrase fra Atlantis og en underliggende rasisme i Heyerdahls teorier. Sitatet røper nemlig at Heyerdahl ikke opererte med et mytisk atlantisrike som de hvite berbernes og guanches urhjem, men i stedet et uttørket elveleie i Sahara. Det er dessuten verdt å merke seg at Heyerdahl, ikke ulikt atlantologene Donnelly og Braghine, fremstiller arnestedet som et fargerikt fellesskap. Svarte og hvite levde side om side som gamle naboer. Og hva mer er: Sitatet illustrerer at transatlantiske skipsbesetninger i Heyerdahls teoriverden var multietniske kulturattachéer. Fønikerne, som han mistenkte å ha hatt en nøkkelrolle i spredningen av megalittisk høykultur over Atlanteren, var ikke nødvendigvis hvite selv, påpekte han. Men i kraft av å være oldtidens fremste sjøfartsnasjon, hadde de «passengers and crew from all over the Mediterranean world».⁵⁰ Som det heter i 1952-avhandlingen *American Indians in the Pacific*: «Caucasian-like traits were shared by SOME of the peoples who brought high-culture into [...] America and Polynesia.»⁵¹

«For å vise at det gikk an å skape samarbeid og forståelse over landegrensene i en alt mer urolig verden, ville han stue syv menn med ulik nasjonal, politisk, etnisk og religiøs bakgrunn sammen på Ra», skriver Kvam jr. i *Mannen og verden* (2008).⁵² Forøvrig i sterk kontrast til Engevold, som mener at Heyerdahls internasjonale ekspedisjonsmannskaper nærmest var et bevisst forsøk på å fremstå som multikulturalist, for å dekke over en underliggende rasisme i sine teorier.⁵³ Men, det internasjonale mannskapet var en bevisst avspeiling av teorien om multietniske,

transatlantiske havseilaser i oldtiden. Som Heyerdahl selv beskriver sitt mannskap i *Ra* (1970): «Sorte og hvite never dro i samme rep. Sånn hadde det vært i oldtiden også.»⁵⁴

Engevold hevder videre, forøvrig uten å vise til sin forgjenger Graham E.L. Holtons 2004 artikkel *Thor Heyerdahl's Kon Tiki Theory and the Denial of the Indigenous Past*,⁵⁵ at Heyerdahls teorier om hvithudete megalittbyggere fratru indigene befolkninger æren for egne historiske monumenter.⁵⁶ Svakheten ved argumentasjon, foruten misoppfatningen om at Heyerdahl bare opererte med hvite kulturbringere, er at den underspiller det forhold at denne type problemstilling potensielt er til stede i *all* diffusjonsteori. Det er i utgangspunktet for eksempel ingen vesensforskjell mellom Heyerdahls idé om den mesoamerikanske olmekerkulturens eksogene opprinnelse i atlanterhavsfarende sivilisasjonsbringere, og normannistenes idé om at det østeuropeiske Kievriket ble grunnlagt av skandinaviske vikinger. Og på samme måte som vestlige forskere i etterkrigstid tilkjenner russernes slaviske forfedre en større hånd med i spillet om statsdannelsen, kan en faktisk se noe av det samme kontemporære perspektivet hos Heyerdahl. I et avsnitt om inka-, maya- og aztekerrikenes kulturelle gjeld til olmekersivilisasjonen, skriver han:

Traditional history, supported by archaeology, clearly shows that these great historic and proto-historic nations of the Andean area and Mexico were purely local products – amalgamations of indigenous peoples. These, however, owed their inspiration to more obscure predecessors.⁵⁷

Hvite forskere

Thor Heyerdahl var hele livet utsatt for kraftige angrep. Mange av sensasjonspåstandene kom fra unge forskere som brukte den kjente vitenskapsmannen og eventyreren for å hevde seg. Engevolds bok føyer seg inn i en tendens i heyerdahlkritikken som forsøker å marginalisere livsverket, ved å «avdekke» en underliggende rasisme i, og en pseudovitenskapelig fremgangsmåte bak, teoriene. Heyerdahl hadde «konklusjonen på plass i god tid før han begynte med den faktiske etterforskningen»,⁵⁸ poengterer Engevold. I tillegg fulgte han altså ikke forskningsetiske spilleregler, og han støttet seg til et selektivt kildegrunnlag.

Men i forsøket på å iredte sin barndomshelt faller forfatteren for eget grep, og tar i bruk de samme metodene han mener er så sentrale i Heyerdahls teorikonstruksjon. Han starter med konklusjonen om en metateori om hvite kulturbringere, som han har tyvlånt fra andre, for deretter å lete frem bevisene i et kildemateriale som passer til formålet. Reisen gjennom heyerdahlbøkene blir kun en transportetappe for å plukke ut de sitatene som underbygger konklusjonen. Nyanser og detaljer som peker i andre retninger blir oversett, eller tolket i forfatterens favør.

Det blir – som alle slike angrep – en form for rituellet fadermord, der den hvite, opplyste, sinte, unge forskeren, slakter den primitive barndomshelten.

Når en historiker analyserer et faglig livsverk som spenner nesten syv tiår, forventer man at forskeren forstår den samtiden han beskriver. Men den historiske kontekst Heyerdahls teorier ble skapt i, både den rent faglige, men også den kulturelle, er nesten fraværende i Engevolds fremstilling. Samtidig viser han heller ingen forståelse for at det finnes en kontekstuell utvikling i teoridannelsene. I stedet kastes det frem helt udokumenterte påstander om den ene og den andre inspirasjonskilden. På denne måten fabuleres det for eksempel om at den angivelige idéen om Atlantis, som Engevold sporer tilbake til 1979-boken *Tigris*, skyldtes «rasistisk» atlantislektyre. Tar man Ockhams berømte barberkniv i bruk her, vil man imidlertid finne en langt mer plausibel forklaring på hvorfor han begynte å prate om Atlantis akkurat rundt denne tiden. Som Heyerdahl selv gjør oppmerksom på allerede i 1978-boken *Early Man and the Ocean*, hadde arkeologiske utgravninger av den gamle minoiske kulturen på Santorini nylig fått flere seriøse forskere til å prate om Atlantis igjen. Kunne vulkanutbruddet på Thera, som begravde øysivilisasjonen under et massivt lag med aske for over 3000 år siden, kobles til Platons legendariske fortelling? Heyerdahl var imidlertid ikke like entusiastisk:

Until better reasons to revive the Atlantis legend emerge, it would seem best to let Plato's records rest in the realm of mythology and traditional history.⁵⁹

Dette skulle vel anskueliggjøre for alle og enhver den pinlig dårlige researchen som ligger bak *Thor Heyerdahl og jakten på Atlantis*. Men sitatet illustrerer samtidig et annet problem ved boken til Engevold. Nyansene i Heyerdahls teoriverden går tapt, fordi forfatteren ofte behandler primær- og sekundærkilder med like stor autoritet, og heller ikke ukritisk skiller mellom de akademiske og de populærvitenskapelige tekstene hans. Det er et symptomatisk trekk ved boken når kapitlet om Atlantis inneholder uforholdsvis mange referanser til annenhåndskilder og vitenskapelige populærskildringer, mens bare et par av notene viser til en akademisk tekst. Ironisk nok er det nettopp *Early Man and the Ocean* som utgjør fagteksten i atlantiskapitlet. Om forfatteren kan lastes for å ha forbisett sitatet ovenfor, kan han likevel unnskyldes for å ha anvendt for få fagtekstreferanser i akkurat denne sammenhengen. 1978-boken er nemlig, så langt vi har kunnet avdekke, det eneste tilfelle der Heyerdahl omtaler Atlantis i en fagtekst, hvilket bare understreker poenget. Om han tillot tankene å løpe litt i populærtekstene, er det for det første et helt vanlig sjangergrep, men enda viktigere, ikke nødvendigvis betegnende for hans vitenskapelige teoriverden.

Thor Heyerdahl var, som alle mennesker, barn av sin tid. Men det som gjør at han fortsatt er aktuell, er at han vokste *ut* av forståelsesrammene som preget andre i hans generasjon. Han fikk sin akademiske trening i en tid der aktiv bruk av raseinndeling i kulturhistorisk forskning var vanlig. Også i enkelte av Heyerdahls bøker og tekster finner man uttrykk som vi i dag vil se på som rasistiske. Men det betyr ikke at han bevisst sto for den implisitte rasismen. Så tidlig som i 1944 skriver han til ektefellen Liv at, så snart krigen er over, skal de finne tilbake til kjernen i livet og prøve å «knytte forbindelsen tilbake gjennom tidene, på tvers mellom rasene. For kjernen er den samme i dag som i faraoenes dager, den er den samme hos en Kongo-neger som hos en nordmann, den er den samme i Alaska som i Sahara».⁶⁰ Denne holdningen, at alle raser

var like mye verdt, beholdt han gjennom hele livet. Det var selve kjernen i hvorfor han drev på med kulturhistorie. Studiene springer ut fra menneskesynet.

Humanist Forlag har etter hvert gitt ut mange bøker med pseudovitenskap som tema. Disse publikasjonene har generelt sett hatt et høyt faglig og boklig nivå. *Thor Heyerdahl og jakten på Atlantis* ligger dessverre i den andre enden av skalaen. Til forskjell fra forlagets øvrige bøker om pseudovitenskapelige temaer, fremstår Engevolds bok som pseudovitenskapelig. Inntrykket man sitter igjen med etter å ha lest boken, er at forfatteren ikke har satt seg så grundig inn i materien som omslagsteksten vil ha det til. Samtidig er det mye som taler for at sentrale deler av Engevolds tankegods er lånt fra andre forfattere og forskere.⁶¹ Det vekker mistanke om plagiat når disse ikke er kreditert. I tillegg til dette lider boken under en endeløs rekke med faktafeil. Tømmerflåten Kon-Tiki omtales tidvis som en «sivflåte», tidvis som et «skip». Forvirringen blir total når også Ra- og Tigrisbåtene omtales som «sivflåter», og det gjentatte ganger refereres til Heyerdahls «flåteferder». Et sted skriver historikeren Engevold at nyplatonismen oppsto i renessansen!⁶²

Vi minner om at forlaget fikk tilbud om faglig kvalitetssikring av boken før publisering.⁶³

Noter

¹ Anmeldelsen ble publisert på Kon-Tiki Museets nettsider 6. des. 2019.

² Per Ivar Hjelldsbakken Engevold. *Thor Heyerdahl og de hvite kulturbærerne: om sivflåter, ariere og Atlantis. Humanist 2*, (2013).

³ Id. *Thor Heyerdahl og jakten på Atlantis*. Oslo: Humanist Forlag (2019), s. 9.

⁴ Engevold (2013), passim. Begrepet forekommer ikke i boken, men Engevold har brukt det i forbindelse med bokslippet.

⁵ NRK Dagsnytt 18, 7. nov. 2019.

⁶ Se f.eks. – Det jeg har funnet er sjokkerende. *Oppland Arbeiderblad* 3. okt. 2019.

⁷ Christopher Ralling. *Thor Heyerdahl: eventyret og livsverket: fortalt av Christopher Ralling og ham selv*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag (1989), s. 285.

⁸ Tor Edvin Dahl & Tron Øgrim. *Thor Heyerdahl og verdenshavenes mysterier*. Oslo: J.W. Cappelens Forlag (1995), s. 71.

⁹ Axel Andersson. *A Hero for the Atomic Age: Thor Heyerdahl and the Kon-Tiki Expedition*. Oxford: Peter Lang (2010), passim.

¹⁰ Id. Resan ut, resan in: den unge Thor Heyerdahl och det mystiska folket. *Fortid* 3 (2011), s. 74.

¹¹ Pers. komm., e-post mottatt fra Axel Andersson 13. nov. 2019.

¹² Andersson (2011), s. 74.

¹³ Engevold (2019), s. 237.

¹⁴ Ibid., s. 225-226.

¹⁵ Ibid., s. 230.

¹⁶ Thor Heyerdahl. *Fatuhiva: tilbake til naturen*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag (1974), s. 102-103.

¹⁷ Ragnar Kvam jr. *Thor Heyerdahl: mannen og havet*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag (2005), s. 137.

¹⁸ Engevold (2019), s. 23.

¹⁹ Det er også kjent at Günther brukte arierbegrepet som en ren lingvistisk betegnelse. Se Alan E. Steinweis. *Studying the Jew: Scholarly Antisemitism in Nazi Germany*. Cambridge: Harvard University Press (2006), s. 27.

²⁰ Thor Heyerdahl. *På jakt etter paradiset: et år på en sydhavsø*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag (1938), s. 69-70.

²¹ Andersson (2011), s. 73. Det må påpekes at Axel Andersson benytter seg av arkivmateriale i stor grad, og at hans forskning generelt er grundigere.

²² Thor Heyerdahl. Did Polynesian Culture Originate in America? *International Science* 1 (1941), passim.

-
- ²³ Id. *American Indians in the Pacific: The Theory Behind the Kon-Tiki Expedition*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag (1952), s. 186.
- ²⁴ Engevold (2019), s. 70.
- ²⁵ Ibid., s. 71.
- ²⁶ Ibid., s. 73.
- ²⁷ Heyerdahl (1952), s. 17.
- ²⁸ Ibid., s. 225.
- ²⁹ Arne Martin Klausen. *Antropologiens historie: en oversikt over fagets utvikling: fra de eldste tider frem til i dag*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag (1981), s. 147.
- ³⁰ Werner Werenskiold. Raser og folk. *Samtiden* 33 (1922), s. 386-387.
- ³¹ Halfdan Bryn. *Menneskerasene og deres utviklingshistorie*. Oslo: Olaf Norlis Forlag (1925), passim.
- ³² Arnold Jacoby. *Señor Kon-Tiki: boken om Thor Heyerdahl*. Oslo: J.W. Cappelens Forlag (1965), s. 93; Snorre Evensberget. *Thor Heyerdahl: oppdageren*. Oslo: J.M. Stenersens Forlag (1994), s. 51; Kvam jr. (2005), 220-221.
- ³³ Heyerdahl (1952), s. 345. Våre versaler.
- ³⁴ Engevold (2019), s. 88-89.
- ³⁵ Ibid., s. 89.
- ³⁶ Leden var høyst sannsynligvis på Påskeøya i januar-februar 1955, men senest primo juli. Se Christian Leden. Kort besøk på Påske-øya. *Aftenposten* 16. juli 1955. Heyerdahl ankom Påskeøya ultimo oktober 1955.
- ³⁷ Engevold (2019), s. 88.
- ³⁸ Ibid., s. 89.
- ³⁹ Telegram fra Den norske legasjonen i Santiago til UD, datert 4. juli 1955. Riksarkivet, Thor Heyerdahls arkeologiske ekspedisjon til det østlige Stillehav. Bind I: mai 55–31/12 59.
- ⁴⁰ Engevold (2019), s. 211.
- ⁴¹ Lydopptak av boklanseringen på Litteraturhuset 16. okt. 2019. Mottatt fra Even Gran, nyhetsredaktør i *Fri Tanke*, 14. nov. 2019.
- ⁴² Ignatius Donnelly. *Atlantis: The Antediluvian World*. New York: Harper & Brothers (1882), s. 473.
- ⁴³ Alexander Braghine. *The Shadow of Atlantis*. New York: E.P. Dutton (1940), s. 215-216.
- ⁴⁴ Thor Heyerdahl. *Early Man and the Ocean*. London: George Allen & Unwin (1978), s. 335.
- ⁴⁵ Engevold (2019), s. 196.
- ⁴⁶ Ibid., s. 203.
- ⁴⁷ Dahl & Øgrim (1995), s. 85.
- ⁴⁸ Thor Heyerdahl. Azerbaijan Connection: Challenging Euro-Centric Theories of Migration. *Azerbaijan International* 1 (1995), 60.
- ⁴⁹ Ralling (1989), s. 310-311.
- ⁵⁰ Heyerdahl (1978), s. 77.
- ⁵¹ Id. (1952), s. 623. Våre versaler.
- ⁵² Ragnar Kvam jr. *Thor Heyerdahl: mannen og verden*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag (2008), s. 311.
- ⁵³ Engevold (2019), s. 253-254.
- ⁵⁴ Thor Heyerdahl. *Ra*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag (1970), s. 231.
- ⁵⁵ Graham E.L. Holton. Thor Heyerdahl's Kon Tiki Theory and the Denial of the Indigenous Past. *Anthropological Forum* 2 (2004), passim.
- ⁵⁶ Engevold (2019), s. 251.
- ⁵⁷ Heyerdahl (1978), s. 74.
- ⁵⁸ Engevold (2019), s. 85.
- ⁵⁹ Heyerdahl (1978), s. 326.
- ⁶⁰ Thor Heyerdahl i brev til Liv, 3. juni 1944. Kategori: 13.3 Correspondence family, 1940-49, mappe 2. Thor Heyerdahl arkivene, Kon-Tiki Museet.
- ⁶¹ Dette gjelder også Engevolds (2019, s. 135-137) påstand om at Thor Heyerdahls teorier er hyperdiffusjonisme, inspirert av Grafton Elliot Smith, samtidig som de kan sammenlignes med Erich von Dänikens teori om besøkende fra verdensrommet. Det samme perspektivet finner vi i artikkelen *Prehistory as propaganda*, av K. MacDonald, F.Y.C. Hung og H. Crawford, *Papers from the Institute of Archaeology, UCL* 6 (1995), s. 3-4 og 7.
- ⁶² Engevold (2019), s. 205. Nyplatonismen oppsto naturligvis i senantikken.
- ⁶³ Se Kon-Tiki-museet kritiske til ny Heyerdahl-bok. *Fri Tanke*, publ. 31. okt. 2019.

Reidar Solsvik er arkeolog og kurator ved Kon-Tiki Museet.

Eirik Stokke er adjunkt og studerer til mastergrad i religionsvitenskap på Universitetet i Oslo.

Ny versjon publisert mandag, 9. desember 2019.